

György Karsai

Klasični filolog v mreži Državne varnosti: primer Jánosa Sarkadya

Nisem zgodovinar in nikoli si nisem mislil, da se bom kdaj lotil zgodovinske raziskave. Še manj sem si predstavljal, da bom kot klasični filolog v raziskavo kdaj vključil madžarsko polpreteklo zgodovino. Toda v okviru mednarodne raziskovalne skupine¹ sem dobil priložnost, da preučim delo nekaterih najvidnejših madžarskih klasičnih filologov v obdobju komunizma in v njem prepoznam morebitne znake ideološkega vpliva takratnega režima. Ko sem začel z delom, sem se zelo dobro zavedal, da bo pisanje o nekdanjih učiteljih, kolegih in prijateljih s te perspektive zahtevalo določeno mero taktosti in previdnosti. Resnici na ljubo: János Sarkady (1927–2006), ki je s svojim delom predmet tega članka, ni bil med desetimi klasičnimi filologi, na katere sem se sprva želel osredotočiti. Zanimati me je začel zaradi odličnega članka,² ki ga je objavil leta 1953 in v katerem si je z neizprosno ironijo, ki je vela iz vsake vrstice, privoščil pikro kritiko družbe in ideologije. Članek je bil osvežujoče drugačen od mojih drugih bralnih izkušenj v tistem času, denimo tiste z monografijo Róberta Falusa o Sofoklu.³ Sarkady me je vse bolj zanimal in začel sem stikati za njegovimi članki, tako nenavadnimi za tiste okoliščine; sem je denimo sodila ena izmed njegovih krajših razprav o Heraklu⁴ iz leta 1955. Poleg tega je objavljala predvsem recenzije knjig, sicer stro-

1 Projektna skupina »*Gnôthi seauton!* — Classics and Communism: The History of the Studies on Antiquity in the Context of Local Tradition; Socialist Countries 1944/45–1989/90« je delovala na inštitutu Collegium Budapest v letu 2009/10, projekt so vodili Jerzy Axer, György Karsai in Gábor Klaniczay.

2 János Sarkady, »Aisópos és az aisóposi mese« [Ezop in Ezopove basni], *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve, 1952–1953* (Budimpešta: Tankönyvkiadó Vállalat, 1954), 70–115.

3 Róbert Falus, *Sophoklés* (Budimpešta: Művelt Nép, 1954).

4 János Sarkady, »A Héraklés-mítosz a homérosi eposzokban« [Mit o Heraklu v Homerjevi epiki], *Antik Tanulmányok* 2 (1955): 9–14.

kovno odlična besedila, ki pa so bila pogosto napisana v skladu z vladajočo ideologijo tistega časa,⁵ in nekaj prevodov. Leta 1957 je analiziral nastanek⁶ sužnjelastniške družbe v antični Grčiji — o tem več pozneje — in med bralci sprožil nekaj debate, toda nikjer več nisem naletel na nekdanji duhoviti ton in pronicljive misli, tako značilne za njegovo pisanje nekaj let pred tem. Ko sem prebiral Sarkadyeva dela in zapuščino njegovih sodobnikov, me je raziskava nekako mimogrede zanesla tudi v zgodovinske arhive državne varnostne službe, predvideval sem namreč, da sta staro ÁVH, tajno policijo komunistične Madžarske, vsaj malo zanimali klasična filologija in dejavnost klasičnih filologov. Kmalu sem ugotovil, da se v dokumentih, ki sem jih lahko pregledal, János Sarkady od leta 1956 vse pogosteje omenja kot sumljiva oseba. Odločil sem se obravnavati njegovo delo v okviru raziskovalne skupine pri mednarodnem projektu in raziskati vsaj obdobje, ki je pritegnilo pozornost tajne policije. Če se želiš poučiti o karieri klasičnega filologa in univerzitetnega profesorja v mirnejših trenutkih zgodovine in v bolj naklonjenem ozračju, se seveda najprej posvetiš njegovemu delu, nato pa mnenju posameznikov, ki lahko najbolje presodijo njegov prispevek h klasični filologiji in njegove osebne vrednote. Z drugimi besedami, najprej knjige in članki, nato pisanje ter spomini družinskih članov, prijateljev in kolegov. Marsikaj lahko razkrije tudi delo študentov, ki jim lahko profesor v najboljšem primeru posreduje ne le ljubezen do antične umetnosti in kulture, temveč tudi vrednote in vodila, po katerih intelektualci živijo.⁷ V čast Jánosu Sarkadyu je izšlo več del, med drugim zbirka razprav,⁸ objavljena ob njegovem sedemdesetem rojstnem dnevu, in še ena, objavljena leto po njegovi smrti.⁹ Zoltán Nemes je leta 2009 objavil tudi knjigo s Sarkadyevo življenjsko zgodbo in katalogom njegovih del.¹⁰ Sam bi rad prispeval dodatek, ki nekoliko spremeni odtonek

5 Na primer János Sarkady, »Jelentős kísérletek órkorkutatásunkban (Szabó Árpád: Homérosz; Falus Róbert: Sophoklész; Szilágyi János György: Görög művészet)« [Pomembne študije o antiki (Árpád Szabó: Homer; Róbert Falus: Sofokles; János György Szilágyi: Grška umetnost)], *Társadalmi Szemle* 9, št. 10 (1954): 125–135.

6 János Sarkady, »A görög rabszolgartató társadalom kialakulásának kérdéséhez« [O vprašanju razvoja sužnjelastniške družbe v antični Grčiji], *Annales Universitatis Scientiarum Budapestensis de Rolando Eötvös Nominatae: Sectio Historica* 1 (1957): 3–62.

7 Glej Cornelis J. Ruijgh, Jan M. Bremer in Stefan L. Radt, ur., *Miscellanea tragica in honorem J. C. Kamerbeek* (Amsterdam: Hakker, 1976); Michael Armstrong, William M. Calder III in Wolfgang Buchwald, ur., *Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff* (Hildesheim: Weidmann, 1991); György Németh, ur., *Hahn István: Gedenkschrift István Hahn* (Budimpešta: Loránd-Eötvös-Universität, 1993).

8 György Németh in Zoltán Nemes, ur., *HEORTE: Studia in Honorem Johannis Sarkady Septuagenarii* (Debrecen: KLTE, 1997); György Németh, »Aurea aetas: Beszélgetés Sarkady János professzorral.« *Ókortudományi értesítő* 16 (2006): 3–9.

9 Bence Fehér in Miklós Könczöl, ur., *Orpheus búcsúzik: Tanulmányok Sarkady János emlékére* [Orfej se poslavlja: razprave v spomin Jánosu Sarkadyu] (Budimpešta: Károli Egyetem, 2007); Zoltán Nemes, »Sarkady János, a pedagógus és az ember« [János Sarkady kot učitelj in oseba], v: Fehér in Könczöl, *Orpheus*, 11–16; Zsigmond Ritoók, »Sarkady János emlékezete« [V spomin Jánosu Sarkadyu], v: Fehér in Könczöl, *Orpheus*, 17–23.

10 Zoltán Nemes, *Antik álmok álmodója: Sarkady János életútja, tudományos munkássága, szakirodalmi és fordítói tevékenysége* [Sanjalec sanj o antiki: življenje, delo, strokovni prispevki in prevodi Jánosa Sarkadya] (Debrecen: Debreceni Egyetem, 2009), 218.

celote; sliko, ki bi gotovo za vedno ostala v temi, ko bi se naslednji dokumenti nikoli ne razkrili.

NADZOR DRŽAVNE VARNOSTI

Po letu 1945 so v državah pod sovjetskim vplivom začeli družbo urejati na podlagi nove ideologije. Skupna značilnost teh krasnih novih svetov je bil popoln državni nadzor nad vsemi deli družbe; tajne službe so neprekinjeno nadzorovale in ocenjevale javno in zasebno življenje državljanov. Vsakdo je bil potencialni opazovalec ali predmet opazovanja, ne glede na družbeni položaj, izobrazbo, poklic ali finančno stanje. V vsem procesu je bilo ključno eno samo vprašanje: ali je oseba s svojimi besedami ali dejanji kakorkoli ogrozila ideologijo oblasti in sistem, ki je bil na njej zgrajen? Skozi prizmo tega vprašanja se je vrednotilo prav vse, vključno z učinkovitostjo in pogovori na delovnem mestu, naključnimi pomenki med prijatelji — in celo besedami, izrečenimi doma, v družbi najožjih družinskih članov. Državna varnost je bila nepredstavljivo velika, agente so zanimali vsi politični, verski, moralni, poklicni ali zasebni dogodki in kakršnekoli izjave. Pri ocenah o velikosti omrežja tajnih služb na Madžarskem v tistem času lahko le ugibamo. Kljub temu lahko z gotovostjo trdimo, da je bil aparat agentov in ovaduhov — urad za državno varnost v okviru ministrstva za notranje zadeve, pozneje v obliki svojih naslednikov, različnih pododdelkov in oddelkov policije — dovolj obsežen, da je pokrival celotno državo. Agenti so bili na vsakem delovnem mestu, vsakem javnem dogodku, vsakem praznovanju, skupščini, srečanju. Informacije so zbirali o vsem in vsakomer. Težko si je predstavljati količino umskega in fizičnega dela, kaj šele denarja, ki ga je bila socialistična vlada pripravljena zapraviti za pridobivanje, obdelovanje in vrednotenje teh informacij. Upravo za državno varnost je zanimalo celo delo klasičnih filologov. Agenti so imeli med samimi filologi in želeli so vedeti vse o vsem.

DRUŽINA, IZOBRAŽEVANJE IN ZGODNJA KARIERA

János Sarkady je bil intelektualac prve generacije. Njegova mati je bila administrativna delavka iz Transilvanije, ki se je po poroki posvetila družini, njegov oče je bil železničar. Družina se je veliko selila po vaseh na vzhodu države,¹¹ pač glede na to, kam so premestili očeta. Ko so zapustili Biharkeresztes, je začel Sarkady hoditi v šolo v Sárándu,¹² vasi nedaleč od Debrecena. Tri leta pozneje so se starši odločili, da ga vpišejo v boljšo šolo, v protestant-

11 Poleg sestre, ki je umrla v zgodnjem otroštvu, je imel še tri sestre, Gizello, Erzsébet in Mário, ter mlajšega brata Sándorja, ki se je rodil leta 1935.

12 Ime te vasi ga je tragično spremljalo celo življenje.

sko učiteljišče v Debrecenu. Učenec je pokazal precejšnjo nadarjenost, pa tudi voljo do učenja. V Debrecenu se je šolal eno leto; mati ga je vsak dan pospremila v šolo. Toda navdušenje staršev ter njuno žrtvovanje za sinovo izobraževanje sta bila zaman, prav tako učenčeva marljivost in odlične ocene. Sarkady, ki je bil pogosto bolan, je zaradi dolgega okrevanja po vnetju poprsnice zamudil celo šolsko leto.

Medtem so očeta premestili. Postal je postajenačelnik v Kunmadarasu in Sarkady je začel obiskovati prezbiterijansko gimnazijo v Karcagu. Šolanje je moral prekiniti zaradi bolezni in vojne, vendar se je tam naučil latinščine,¹³ v zadnjem letniku pa se je lahko preizkusil tudi v stari grščini.¹⁴

Srednjo šolo je končal leta 1947 in istega leta začel študirati na univerzi, z latinščino in madžarščino kot glavnima predmetoma. Družina se je odločila sina vpisati na univerzo v Debrecenu, čeprav bi ga sprejeli tudi na Eötvös Collegium v Budimpešti.¹⁵ Na univerzi je spoznal Árpáda Szabója, ki je sicer učil v Budimpešti, a je bil gostujoči predavatelj v Debrecenu. Prav Szabó je v Sarkadyu vzbudil zanimanje za antiko, še posebej za grški jezik ter grško zgodovino in književnost, zanimanje, ki je trajalo vse življenje. Szabó je kmalu odkril Sarkadyev izjemni talent in ga prepričal, da je naslednje leto nadaljeval študij v Budimpešti.¹⁶ Vpisal se je na Eötvös Collegium, kjer se je lahko popolnoma posvetil študiju. Eden njegovih sostanovalecev je bil Zsigmond Ritoók.¹⁷ Po njegovih besedah je Sarkady včasih tudi vso noč ostal v knjižnici in bral vse, kar mu je prišlo pod roko — antične pisatelje, zgodovinarje in filozofe, pa tudi Marxa¹⁸ (tudi zanimanje zanj mu je vzbudil Árpád Szabó). Ár-

13 »Gimnazija ni bila slaba, glede na takratne standarde bi jo ocenil kot solidno povprečno. Predmete, ki so me zanimali, torej zgodovino, madžarščino in latinščino, so učili dobri učitelji. V tistem času, ki se mi danes zdi skoraj kot prazgodovina, si v takšnih srednjih šolah preživel osem let, kar je bilo za veliko večino zapravljanje časa in energije, za takšne, kot sem bil jaz, pa velika prednost, saj smo se lahko precej dobro naučili latinščine.« Németh, »Aurea aetas«, 4.

14 »V zadnjem, osmem letu gimnazije sem se preizkusil tudi v [stari grščini]. Naučil sem se vse črke, naš ravnatelj László Gaál, ki je bil pozneje, v zadnjih letih svoje kariere, predstojnik oddelka za klasično filologijo, pa je tistim, ki so pokazali zanimanje, enkrat na teden v svoji pisarni nudil tudi dodatne ure grščine skozi antično poezijo.« Németh, »Aurea aetas«, 4.

15 Ritoók, »Sarkady János«, 7. Sarkady je bil v razredu odličnjakov. Dva od njih, György Bodnárja in Lászlója Tökésa, so nemudoma sprejeli v Eötvös Collegium.

16 »Árpád Szabó je spodbujal moje rastoče zanimanje za ta področja, jaz pa sem bil eden izmed njegovih najmarljivejših študentov. Menil je tudi, da bi morda lahko imel nekaj ustvarjalnosti klasičnega filologa. Rekel mi je, naj se začnem učiti grščino. Strinjal sem se, a v Debrecenu so takrat opustili grščino, leto pozneje pa še latinščino. To še ni bilo uradno, toda on je že vedel. Prepričal me je, naj grem na univerzo v Budimpešti in se vpišem na Eötvös Collegium.« Németh, »Aurea aetas«, 5.

17 Ta podatek in večina naslednje zgodbe temelji na pričevanju Zsigmonda Ritoóka, ki ni bilo nikoli objavljeno in sem ga posnel sam (oznake R. Zs., K. Gy., oktober 2009–april 2010).

18 »V času, ko sem bil še bruc, sem se od Árpáda Szabója poučil o marksizmu. /.../ V tistih letih marksizma ni bilo mogoče ločevati od zahodnih buržoaznih znanosti, teorij filozofije ali zgodovine, saj so bile večinoma povezane, prepletene. Tako smo zahodne teorije in marksizem na žalost vse bolj študirali v njihovi vzhodnjaški obliki, tako rekoč skupaj. Prav zaradi tega je bila Szabójeva nenadna spreobrnitev in izguba vere v lastne ideale takšno presenečenje; eno najpomembnejših izkušenj v življenju sem doživel, ko je o teh stvareh odprto in iskreno spregovoril meni in nekaj drugim študentom, s katerimi smo hodili na njegove ure v Eötvös Collegium.« Németh, »Aurea aetas«, 5.

pád Szabó je od študentov zahteval, da so brali veliko več, kot se od študentov pričakuje danes,¹⁹ in to je bila, milo rečeno, zelo učinkovita pedagoška metoda. Razred, v katerem so diplomirali Ritoók, Sarkady in József Vekerdy, je dal Madžarski tri najbolj cenjene strokovnjake na področju antike in indijskih kultur. Kakor je omenil sam Sarkady, se je zelo veliko naučil od Jánosa Harmatte, Gyule Moravcsika, Károlya Marótha, Mátyása Gyónija in Istvána Borzsáka. Eötvös Collegium so ukinili leta 1950;²⁰ čeprav to ni vplivalo na njegovo prijateljstvo z Ritoókom in Vekerdyem, je drastično otežilo njegove življenjske pogoje, zlasti pri iskanju spodobnega stanovanja in urejanju okoliščin, v katerih bi lahko nadaljeval svoj študij.²¹ Na koncu mu je eden njegovih najljubših profesorjev, Gyula Moravcsik, omogočil, da je kot podnajemnik živel z njim v stanovanju na aveniji Gorkega. V študijskem letu 1950–51 je diplomiral iz grščine in latinščine in istega leta postal raziskovalni asistent. Delal je s profesorjem Károlyem Maróthom in leta 1952 je postal asistent na oddelku za zgodovino starega veka. Med svojimi študenti je bil vedno priljubljen.²² Naslednje leto je postal član oddelka za zgodovino starega veka, predstojnik oddelka je bil takrat István Borzsák. Sarkady je bil med poučevanjem na tem oddelku izvoljen v naziv docenta.²³ Do takrat je objavil več člankov, recenzij in komentarjev.²⁴ Prva poklicna leta klasičnega filologa so obetala izjemno kariero.

KLJUČNA LETA

Z dogodki leta 1956 je Sarkadyeva kariera klasičnega filologa doživela briden konec, njegovo zasebno življenje je bilo uničeno. Da bi razumeli njegovo življenje in kariero v naslednjih letih in desetletjih, moramo poleg že znanih informacij upoštevati tudi dokumente, ki so na voljo v zgodovinskih arhivih državne varnostne službe. Doslej omenjeni viri (Zoltán Nemes, Zsigmond Ritoók, intervjuji) ponujajo zgolj grob oris njegovega življenja v vihnih le-

19 Po besedah Zsigmonda Ritoóka je Árpád Szabó od študentov zahteval, da v prvem semestru berejo Platona (*Ion*, oba *Hippija*, *Protagora* in začetek *Gorgija*), da v drugem semestru vsak teden preberejo in prevedejo en spev iz *Odiseje*, da v tretjem semestru preštudirajo Sofoklovega *Ajanta* in *Kralja Ojdi*pa ter v četrtem berejo Parmenida in Heraklita. Od časa do časa, ko je imel drugačne pedagoške cilje, jim je predpisal tudi drugo branje (ki ni bilo del stalnega učnega načrta), glede napak v prevodih pa je bil zelo nepopustljiv (R. Zs., K. Gy., oktober 2009–april 2010).

20 Glej tudi Ágnes Kelevéz, ur., *Ahol a maximum volt a minimum* [Kjer je bil maksimum minimum], urejena različica pogovorov, posnetih za avdioarhiv Muzeja literature Petőfi. Pogovarjali so se Ágnes Kelevéz, István Matóti in Zsófia Ruttkay (Budimpešta: ELTE Eötvös József Collegium, 2007).

21 Nemes, *Antik álmok*, 29.

22 Zsigmond Ritoók (R. Zs., K. Gy., oktober 2009–april 2010); Ritoók, »Sarkady János,« 21.

23 Nemes, *Antik álmok*, 30, 209.

24 Glej »Aisópos és az aisóposi mese,« 70–115; *Ókortörténeti útmutató* [Vodnik po antični zgodovini] (Budimpešta, 1954, rokopis), 72; »Jelentős kísérletek,« 125–135. Za celotno bibliografijo Jánosa Sarkadya glej Nemes, *Antik álmok*, 51–115.

tih 1956–57. Na podlagi dostopnih dokumentov²⁵ bom skušal posredovati natančnejšo sliko, ki jo je mogoče razumeti kot tragično neposredno in plastično upodobitev obdobja, v katerem je lahko sistem s svojo zatiralsko ideologijo in nasilnim delovanjem uničil tako kariero kot zasebno življenje. Zavedam se, da lahko celo z dokumenti v tem članku ponudim natančnejši vpogled zgolj v nekatere podrobnosti Sarkadyevega življenja. Celotne resnice verjetno ne bomo vedeli nikoli, zlasti ne o tem, kako se je spoprijemal z različnimi spremembami, ki jih je moral pretrpeti. Podobno kot marsikdo izmed ljudi, ki so doživeli podobno usodo in katerih življenja so bila uničena v povračilnih ukrepih po letu 1956, ni nikoli govoril o tem, kar ga je doletelo, zgodbo o svojem trpljenju je raje odnesel v grob.

Zapisi ponujajo relativno zanesljiv odgovor zlasti na vprašanje, kdaj in zakaj je postal tarča ministrstva za notranje zadeve. Njegovega očeta so aretirali leta 1955 ter spoznali za krivega dejanj proti državi, ker nekoga ni prijavil.²⁶ Prve podatke o tem dogodku lahko preberemo v nekakšni »avtobiografiji«,²⁷ ki jo je Sarkady napisal 28. oktobra 1957 za ministrstvo za notranje zadeve.

Policija je mojega očeta aretirala januarja leta 1955. Izkazalo se je, da je bil nekako povezan z organizacijo, ki je delovala proti državi. Obsojen je bil na štiri leta zapore, ker v istem letu nekoga ni prijavil. Družina do leta 1956 ni vedela, zakaj je bil oče aretiran, vedeli nismo ničesar o primeru razen tega, da je bil aretiran, o tem nisem govoril z nikomer. O očetovem primeru sem 3. februarja 1956 obvestil Partijo. Deležen sem bil stroge graje, ker sem o tem tako dolgo molčal, in mojo prošnjo za članstvo so zavrnil. Tako sem ostal kandidat za članstvo, dokler ni bila MDP ukinjena.²⁸

Odlomek sicer bolj spominja na priznanje, ki ga je iz pisca izsilila oblast, kot na stran iz avtobiografije, vendar lahko med branjem občutimo krutost, nebrzdanost in nečloveškost režima in njegovih mehanizmov. Oče je bil štiri leta zaprt, ker ni prijavil nečesa, kar je slišal v zasebnem pogovoru. Družina več mesecev ni vedela, kaj se mu je zgodilo. Sin je moral o očetovem primeru poročati lokalnemu partijskemu vodstvu,²⁹ čeprav ni imel takrat z njim ničesar, bil je samo kandidat za članstvo. Kaznovan je bil, ker primera lastnega očeta ni nemudoma prijavil, češ da s tem ni izpolnil dolžnosti do Partije.

25 Ritoók, »Sarkady János,« 21; Nemes, *Antik álmok*, 30–33.

26 O-9697/9, 13; »V zadevi z opravilno številko I. 005032/1955 sodišče v Budimpešti obsoja Jánosa Sarkadya (rojen leta 1899 v Törökszentmiklósu, ime matere Eszter Tóth) na štiri leta zapore.« Nemes, *Antik álmok*, 31.

27 O-18997-7; tipkano besedilo na treh straneh nosi naslov »avtobiografija«. Na vrhu prve strani je rokopisna pripomba: »Tovariš Kakas, dva izvoda.«

28 O-18997, 8; navedki iz dokumentov ministrstva za notranje zadeve in uradov za državno obrambo so karseda dobesedni prevod izvirnega besedila. Napak pri črkovanju imen nisem popravil.

29 V tem se skriva subtilna okrutnost; partijski organi na univerzi niso potrebovali Sarkadyeve izjave o primeru njegovega očeta, saj so za to že precej prej izvedeli od urada za notranje zadeve.

Samo predstavljamo si lahko, kako nevzdržno breme je moralo biti to za mladeniča, ki je bil pravzaprav apolitičen in vase zaprt.³⁰

V času madžarske revolucije leta 1956 je postal János Sarkady član revolucionarnega odbora Fakultete za humanistiko. Viri se strinjajo, da ga je za ta relativno nepomemben položaj priporočil János Harmatta. Sarkady se je udeleževal sej odbora tudi potem, ko je bila revolucija zatrta, vse do pomladi 1957, ko je bil odbor razpuščen. To je bila gotovo oteževalna okoliščina avgusta 1958, ko so pristojni organi univerze sklenili, da ga odpustijo s fakultete. Ni dokazov, ki bi potrjevali, da je kakorkoli deloval proti novemu režimu.³¹ Zgolj dejstvo, da je bil član odbora, ni moglo biti razlog za njegovo preventivno aretacijo pred obletnico revolucije; odbor je skušal zgolj rehabilitirati univerzitetne učitelje, ki so bili med letoma 1948 in 1956 prisilno upokojeni iz političnih razlogov.³² V omenjeni »avtobiografiji« o tem sam pove naslednje.³³

V zvezi s svojo dejavnostjo v protirevoluciji naj povem, da sem bil 1. novembra izvoljen za člana revolucionarnega odbora Fakultete za humanistiko na predlog profesorja Jánosa Harmatte. V odboru nisem imel vodilne vloge. Politična in ideološka zmeda, ki je lani vladala na univerzi, je bila nekaj časa značilna tudi zame, vendar se je kazala predvsem kot pasivni umik. Toda ko se je nova ureditev utrdila, sem se z njo sprijaznil in trudil sem se, da bi se kar najbolje izkazal kot učitelj, ko se je ponovno začel pouk na univerzi.

30 Zsigmond Ritoók je nekoliko osvetlil enega od žalostnih vidikov Sarkadyeve zadržanosti: »Imel je samo eno slabost: /.../ bral in razumel je vse večje evropske jezike, toda ni jih govoril. /.../ Če se je moral pogovarjati s tujcem, je sprva dovolil, da so njegove besede prevajali prijatelji (tujčevih besed ni bilo treba prevajati, ker jih je razumel), toda pozneje se je začel zaradi tega obremenjevati, zato se je skušal tujcem popolnoma izogibati. Nikoli ni sodeloval na mednarodnih konferencah, ne na Madžarskem ne v tujini.«

31 »Seveda so mi nekateri govorili, da sem si nakopal težave, ker se nisem zadovoljil s tem, da bi bil samo član odbora, in sem leta 1957 tudi objavil razpravo. Takrat so začeli izdajati anale Fakultete za humanistiko, potem je sledila dolga prekinitev. No, objavil sem razpravo s provokativnim naslovom: »O vprašanju razvoja sužnjelastniške družbe v antični Grčiji«. Kdor se ukvarja z zgodovino znanosti in raziskovanja, ve, da je bilo vprašanje suženjstva in sužnjelastniških družb takrat ideološko vprašanje in predmet spotike. Če poenostavimo, so zvesti marksisti trdili, da je bila antična družba sužnjelastniška in da so delo opravljali predvsem ali skoraj izključno sužnji; celotna družbena struktura je bila sestavljena iz sužnjeve in sužnjelastnikov. Ta pretirana poenostavitev je postala bolj ali manj splošno sprejeta, toda ko so prevedli nekaj sovjetskih učbenikov, je bilo prav težko gledati odlične klasične filologe, ki so dopuščali tlačenje šolskega materiala v ideološki okvir. Suženjstvo je bilo res eden najpomembnejših ekonomskih in družbenih elementov antike, vendar so obstajali tudi drugi elementi in vprašanje, kako so se vsi ti elementi prepletali, je precej zapleteno. Dovolil sem si predstaviti sliko razvoja grške družbe, ki se je nekoliko razlikovala od dogme, a sem jo povezal z ugotovitvami sovjetskih učbenikov. Ena izmed pozitivnih stvari je bila, da sem v proces naravnega zgodovinskega razvoja poskušal umestiti mlajšo kameno dobo in bronasto dobo, vendar se je izkazalo, da to ni mogoče. To ni uspelo niti mednarodnim krogom raziskovalcev. Članek je bil seveda natisnjen v analih Univerze v Budimpešti, ki so dosegli zelo ozek krog bralcev; zaradi prevladujočih razmer se je ta še ožil, zato ni članka nihče prebral. A tako je morda še najbolje, saj nisem videl veliko objav, v katerih bi bilo toliko tiskarskih napak. [Skušal sem] torej opozoriti, da je bilo suženjstvo sicer pomemben element, vendar zgolj eden izmed elementov, in pokazati, da je slika veliko kompleksnejša od tiste, ki jo prikazujejo sovjetski učbeniki.« Németh, »Aurea aetas«, 5.

32 Ritoók, »Sarkady János«, 21.

33 O-18997-7.

Kolikor vem, ni Sarkady nikoli govoril o tem, kar je sledilo, o mesecih pred pisanjem »avtobiografije«. Nikoli ni omenil, da ga je ministrstvo za notranje zadeve marca 1957 aretiralo in en mesec držalo v priporu.³⁴ Toda o razlogu za aretacijo in o tem, kar se mu je zgodilo v zaporu, je mogoče sklepati. S pomočjo arhivskih dokumentov je mogoče vsaj grobo orisati, kaj ga je doletelo. Brez teh dokumentov je njegova aretacija popolnoma nerazumljiva. Vse kaže, da je šlo le za kruto dejanje ministrstva za notranje zadeve, ki ga je v tistem času obsedal paranoičen strah, da se bo revolucija znova razplamtela, zato je na vsakem vogalu videlo nevarnost. Povedano še enkrat — Sarkady nikakor ni sodeloval v protirevolucionarnih dejavnostih, a so ga 13. marca 1957 vseeno aretirali.³⁵ Zdi se, da ni Sarkady sam nikoli izvedel, zakaj so izmed vseh njegovih kolegov na univerzi tistega dne aretirali prav njega in zakaj so ga odvedli na zaslišanje v državni zapor.

VILMOS SÁRÁNDI

O tem, kar se je s Sarkadyem dogajalo v zaporu, ne vemo ničesar. Jasno je samo eno — v zaporu so ga rekrutirali kot agenta, morda prisilno. Na njegovem »obrazcu o rekrutaciji«,³⁶ tako imenovanem *kartonu šest* — opremljenem z oznakama »Strogo zaupno!« in »Zelo pomembno!« — je kot datum rekrutacije naveden 10. april 1957. Načelnik Szilveszter Harangozó je menil, če imamo njegove zapise za zanesljiv vir,³⁷ da je treba po 20. marcu Sarkadya spremljati še posebej pozorno. V začetku aprila je ta »posebna pozornost« prinesla želeni rezultat. Policijski inšpektor major László Bodrogi je rekrutiral Sarkadya kot agenta II/3-d, pod psevdonimom Vilmos Sárándi. V turobnem dokumentu, ki priča o tem prelomnem trenutku Sarkadyevega življenja, najdemo pod rubriko »metoda rekrutacije« eno samo besedo — »pritisk«. Vse kaže, da so Sarkadya pretepli,³⁸ verjetno večkrat. Z drugimi besedami, vlogo agenta je sprejel zaradi fizičnega nasilja, ki so ga izvajali nad njim, in groženj, da bodo z njim nadaljevali.

Cinizem uradnikov ministrstva za notranje zadeve ni nikjer bolj očiten kot v izbiri Sarkadyevega psevdonima. Sáránd je vas, kjer je preživel večji del

34 Nemes, *Antik álmok*, 32. V arhivih Državne varnosti najdemo protislovne informacije o tem, koliko časa je bil v zaporu in kolikokrat so ga aretirali v marcu in aprilu. (Morda so ga dvajsetkrat izpustili in ga prav tolikokrat čez nekaj dni spet zaprli.)

35 BM O-18997, 13.

36 ÁBTL-2.2.2, 156792.

37 ÁBTL-2.2.2, 156792.

38 Zsigmond Ritoók je nekoč omenil, da je to čisto mogoče, čeprav ne moremo izločiti možnosti, da so ga izsiljevali. Morda so mu rekli, da bodo znova zaprli njegovega očeta ali pa aretirali brata. Nikoli ni omenil, da so ga rekrutirali kot agenta, in Ritoók poroča, da se ni na univerzi o tem nikomur niti sanjalo. Takoj ko so ga izpustili, je prijateljem povedal za aretacijo in za tri tedne, ki jih je preživel v zaporu, toda to se nikomur ni zdelo posebej sumljivo. Kot pravi Ritoók, je bilo takrat po nekaj dni ali nekaj tednov zaprtih veliko ljudi in Sarkadyevi aretaciji in izpustitvi ni nihče posvečal posebne pozornosti (R. Zs., K. Gy., oktober 2009–april 2010).

svojega otroštva. V spominu jo je verjetno povezoval z obdobjem čiste sreče in nedolžnosti. Ta delček preteklosti so mu odvzeli; za vedno so umazali spomin na vas njegovega otroštva. Premišljevanje o tem je boleče celo zame kot zunanega opazovalca. Vsakič, ko je podpisal svoje poročilo, ni naredil le nečesa globoko ponižujočega, nečesa v nasprotju z vrednotami, ki jih je najbolj cenil, ampak se je moral poleg tega znova in znova soočati s skrunitvijo spomina na otroštvo. Če so bili uradniki ministrstva za notranje zadeve sicer grobi in neposredni v svojih metodah, so v tem primeru uporabili pristop, ki priča o izjemni psihološki pronicljivosti. Ko so moža, kot je bil Sarkady, introvertiranega in polnega zadržkov, prisilili, da je sodeloval pri skrunjenju spomina na kraj, kjer je preživel najbolj brezskrbno in srečno obdobje življenja, so mu za vse življenje vtisnili občutek globokega sramu. Nedvoumno so mu pokazali, kako zelo nemočen je.

Glede na njegove dosjeje je bilo »področje, ki se mu je najbolj posvečal«³⁹ ELTE, Univerza Eötvös Loránd v Budimpešti. Iz dokumentov, ki so na voljo, lahko ugotovimo, da je poročila za organe Državne varnosti pisal do leta 1962. Poročilo policista Endreja Csanády (III/III-pododdelek 4-a) z naslovom »Evalvacija agenta Vilmosa Sárándija« (z datumom 11. oktober 1965) pravi,⁴⁰ da »se je od leta 1957 osredotočal predvsem na Univerzo Eötvös Lóránd. Poročal je o vedanju in dejavnostih osumljencev in ljudi, ki so bili odstavljani po disciplinskem postopku. Poleg tega je sodeloval pri pridobivanju informacij o dveh osebah z dosjejem »F«.⁴¹ Njegova splošna poročila — v zvezi z dejavniki, ki vplivajo na splošno razpoloženje v okolici — so bila vsa uporabna. Leta 1961 je poročal o osebju zgodovinskega inštituta Madžarske akademije znanosti. Leta 1962 je zaradi življenjskih sprememb postal rezervist; leta 1965 so mu dodelili novo delovno področje, dosje »M« pa so poslali v arhiv.⁴² To poročilo pomeni konec agentske kariere Vilmosa Sárándija. Toda pogledimo za trenutek, kaj se je dogajalo pred tem.

Eden izmed vidikov »pritiska«, uporabljenega za Sarkadyevo rekrutacijo, je dokazno poročilo z dne 6. aprila 1957.⁴³ »Poročilo o zaslišanju osumljenca Jánosa Sarkadya« je nastalo v uradnih prostorih državnega zaporu v Budimpešti. To pomeni, da je bil takrat še vedno (ali morda spet) v zaporu. Dolga izjava, napisana na približno devetih straneh, zajema tri glavna področja. Tole je karseda zvest prevod madžarskega besedila: »Pripovedujte nam o

39 ÁBTL-2.2.2, 156792, 2.

40 M-23865, 21.

41 Dosje »F« je okrajšava za »Figyelő dosszié« [dosje o opazovanju]. Organi Državne varnosti so imeli takšne dosjeje za posameznike, za katere so mislili, da bi se lahko uprli političnemu, družbenemu in gospodarskemu sistemu ljudske republike, za vse ljudi kakorkoli sumljivega vedenja. Eden Sárándijevih dosjev »F« je bil namenjen Árpádu Szabóju. Iz dokumentov ni čisto jasno, komu je bil namenjen drugi.

42 Dosje »M« (v tem primeru »M« pomeni »munka«, »delo«). V tem dosjeju so bila originalna poročila agentov in ovaduhov s pomembnimi informacijami, ukrepi, povezani s temi informacijami, in naloge, ki so čakale agente.

43 O-10986, 1–9.

svojem življenju!«⁴⁴ »Pripovedujte nam o svojem krogu prijateljev!«⁴⁵ »Napišite podrobno poročilo o dejavnostih in sumljivi preteklosti voditeljev nacionalnega komunizma na fakultetah Univerze Eötvös Lóránd, s katerimi ste seznanjeni!«⁴⁶

V odgovor na prvo vprašanje je napisal poročilo o primeru svojega očeta in o tem, kako je upal na članstvo v partiji.

Moj oče je bil zaradi protidržavnega delovanja aretiran leta 1955. Uradno obvestilo o zaključku sodnega procesa sem prejel januarja 1956. Obsojen je bil na štiri leta zapor. Njegov zločin je bil, da je vedel za organizacijo, ki je kovala zaroto proti državi, pa je ni prijavil. Doslej sem se bal, da bom zaradi tega obtožen tudi jaz, zato o tem nisem obvestil partije. Partijo sem o primeru svojega očeta obvestil, ko je kazalo, da bom postal njen član. Zaradi nezaupanja do partije sem bil kaznovan. Dobil sem ukor in moj status kandidata za članstvo so podaljšali za šest mesecev. Zaradi sporov, ki so sledili, dvajsetega kongresa in protirevolucije niso moje vloge za članstvo v partiji nikoli odobrili.

V odgovor na zadnje vprašanje je Sarkady naštel prijatelje iz svojega kroga, poimenoval in opisal je šestnajst univerzitetnih kolegov. Pojem »krog prijateljev« je očitno razumel precej široko.⁴⁷ O ljudeh, ki jih je omenil, ni povedal ničesar, s čimer bi jim lahko škodoval. Pravzaprav je Istvána Borzsáka, Györgya Székelya, Gyulo Moravcsika in Imreja Trencsényija-Waldapfla vsaj s političnega vidika prikazal v zelo pozitivni luči. V poročilih o Tiborju Szamuelyu in Ferencu Pölöskeiu je omenil »neprimerno vedenje«. Prvi je domnevno še vedno zastopal stališča z izrazito nacionalnimi značilnostmi, drugi pa je sledil politiki Imreja Nagya glede obdavljenja kmetov. Toda teh nekaj podrobnosti, ki jih je omenil, gotovo ni bilo zelo obremenilnih; kot zadnjega je omenil Árpáda Szabója in bil je izjemno previden, da ni omenil česa, kar ni bilo javno znano ali kar bi Szabóju lahko škodilo. Edina izjema je zadnja izjava v zvezi s Szabójem: »Po četrtem novembru je ostal v vladni opoziciji. Dvomil je o nujnosti sovjetskega posredovanja.«⁴⁸ Ne moremo vedeti, kako je razmišljal, ko je pisal te trditve, ki so bile takrat precej resne obtožbe. Morda je menil, da je bilo Szabójevo mnenje njegovim zasliševalcem dobro znano, in je bil prepričan, da s temi izjavami svojemu učitelju in mentorju ne bo škodil.

⁴⁴ O-10986, 1–2.

⁴⁵ O-10986, 2–6.

⁴⁶ O-10986, 6–9. Zadnje navodilo je ukaz. Splačalo bi se napisati članek o nastanku teh besedil, ki jih je gotovo napisal strojepisec, in sicer ne zato, ker je bilo toliko tipkarskih napak, ampak ker se jih ni nikomur zdelo vredno popraviti, tudi na takšnih mestih ne, kjer se je znašel denimo klicaj namesto vprašaja. Iz tega lahko sklepamo, da Sarkadyeve izjave niso nikogar zares zanimale, če jih je sploh kdo prebral.

⁴⁷ Zagotovo vem, da nekateri, ki jih je Sarkady omenil kot svoje prijatelje, to nikoli niso bili — denimo Emma Lederer in István Sinkovics.

⁴⁸ O-10986, 6.

Zadnje vprašanje je zadevalo tiste Sarkadyeve prijatelje, ki so simpatizirali z ideologijo nacionalnega komunizma — ta se je pomembno razlikoval od uradne, sovjetske različice. Sarkady najverjetneje tudi tokrat ni podal novih informacij, res pa je omenil, da György Lukács, Tibor Szamuely, András Hegedüs, István Kató in János Varga⁴⁹ podpirajo te domnevno nevarne ideje. Glede na opombo, ročno pripisano na rob dosjeja, je Sarkadyeva izjava organom ministrstva za notranje zadeve koristila zlasti pri zbiranju informacij o Andrásu Hegedüsu. To potrjuje dejstvo, da je to poročilo tudi v dosjeju o Andrásu Hegedüsu, ki so ga odprli 11. maja 1953.⁵⁰ Glede na te dokumente so Sarkadya rekrutirali 10. aprila 1957, štiri dni zatem, ko je podal to izjavo.⁵¹

Ena izmed prvih skupin ljudi, ki jih je moral Sarkady spremljati, so bili njegovi kolegi na oddelku za zgodovino, zato je verjetno, da je svoje prvo poročilo napisal o njih.⁵² V tem poročilu vsakemu izmed sedemnajstih kolegov posveti en odstavek. (V dokumentih, ki so na voljo danes, je pet imen prečrtanih ali prekritih.) Med ljudmi, ki jih je omenil v poročilu, so Ottó Süpek, György Szabad, István Dolmányos, Ágnes Heller in István Hermann. Policist Miklós Kovács je v evalvaciji poročil »Vilmosa Sárándija« napisal:

Opravka imamo z neizkušenim agentom, ki se z aktivnim poizvedovanjem še seznaja. V nasprotju z doslej podanimi mnenji menim, da bo dober agent, le njegove osebnostne lastnosti bo treba temeljito spremeniti. Temu botruje dejstvo, da je, čeprav je dober klasični filolog, v zasebnem življenju precej zadržan. Toda to lastnost je mogoče popraviti. Ko sem izpostavil to in tudi druge osebnostne napake, je bil zelo vesel, dolgo sva se pogovarjala o tem, kako te lastnosti spremeniti in kako mu bodo te spremembe koristile, tako pri našem skupnem delu kot tudi v njegovem zasebnem življenju.⁵³

Težko si je predstavljati, kaj se je poročniku Kovácsu zdelo tako uporabnega v »Sárándijevem« opisu prijateljev. Kadar lahko določimo, koga je Sarkady opisoval, kot denimo v primeru izjave, ki jo je napisal za policijo, vidimo, da je navedel samo informacije, ki so bile takrat že dobro znane. V oznaki Györgya Szabada je na primer zapisal, da je imel »buržoazno-liberalne poglede« in da »je bil med protirevolucijo član revolucionarnega odbora«. Omenil je, da je Ágnes Heller »pripadala krogu študentov Györgya Lukácsa« in da je »leta 1956 znotraj partije zagovarjala izrazito desno usmerjene težnje«. O Ottu Süpeku je pisal, da so nanj močno vplivale »narodniško nacionalistične« ideje. Res je, da je v več primerih omenil »sionistične« ali »antisemitske« poglede oseb, o katerih je pisal, ali njihove »desničarske težnje« ali povezave s Cerkvijo. Te podrobnosti oziroma dejstvo, da je o njih poročal, bi danes

49 O-10986, 6.

50 Cs-604. Psevdonim: »HUNGARIKUS«.

51 ÁBTL-2.2.2. 156792, »Rekrutacijo je opravil policijski inšpektor major László Bodrogi, II/3-d.«

52 M-23865, 1-4.

53 M-23865, 4.

lahko zbudile občutek moralnega odpora, vendar za službo Državne varnosti v tistem času gotovo niso pomenile ničesar novega. Prepričani smo lahko, da so bili vsi klasični filologi, o katerih je pisal Sárándi, predmet drugih, podrobnejših poročil.

Evalvacija poročnika Kovácsa pa je videti zavajajoča še z enega vidika. Mesto, kjer ta človek — kolikor lahko sklepamo iz njegovega sloga, ni mogel biti ravno genij — omeni Sarkadya, ki je bil navsezadnje zelo izobražen klasični filolog, in napake v njegovem značaju, bi si zaslužilo dramsko uprizoritev. Že sama trditev, da se mu je Sarkady za te opazke zahvalil, je nekoliko sumljiva in morda pove več o poročnikovi domišljavosti kot o Sarkadyevem dejanskem odgovoru. Vprašamo se lahko, ali ni morda Sarkady prvega poročila vzel kot intelektualni izziv. Ali se je s svojimi izjavami poskušal delati norca iz uslužbenecv urada za notranje zadeve, ki so ga prisilili, da je postal ovaduh? Tega ne bomo nikoli izvedeli.

Drugo poročilo, ki ga je 22. maja 1958 napisal o svojem kolegu, s katerim sta si bila zelo blizu, Tiborju Szepessyju, ponuja dodatne dokaze v prid tej domnevi.⁵⁴ Dokaj dolg navedek iz tega poročila ponazarja Sárándijevo metodo v tem času:

O njegovem zasebnem življenju vemo zelo malo. Starši so mu umrli, ko je bil še mlad, in verjetno je zaradi podobnih družinskih razmer [samo sprašujemo se lahko, na kaj tu namiguje] odrasel v zelo občutljivega, zaprtega in melanholičnega moža, ki se ni nikoli predajal kakršnimkoli oblikam sprostitve, temveč je ves čas bral in poslušal glasbo. To je morda razlog, zakaj nikoli ni imel intimnejših odnosov s študenti, čeprav se je zdel večini študentk privlačen. V njegovem krogu študentov so bili József Marticskó [ime je v dokumentih zabrisano], Zsigmond Ritoók in István Horváth. Med protirevolucijo je ostal pasiven in ni sprejel nobene vloge. Kar zadeva ideologijo, je omahoval in nekaj časa se ni dokončno postavil ne na eno ne na drugo stran. /.../ V začetku tega leta se je moral soočiti s političnim incidentom: Árpád Brusznai, ki je bil starejši od njega in je študiral na oddelku, je bil obsojen na smrt zaradi protidržavnega delovanja. Ko je novica dosegla univerzo, je Szepessy s pomočjo svojega asistenta Ritóoka napisal peticijo za pomilostitev, podpisati pa jo je dal tudi drugim ljudem. Zaradi tega sta se znašla v disciplinskem postopku in sta prejela ukor. Peticijo sta domnevno organizirala iz političnih razlogov. Profesor László Kardos, ki je nadzoroval disciplinski postopek in ju je zaslišal, pa je menil, da ju je gnalo neupravičeno sočutje in da je bilo njuno dejanje zgolj nepremišljeno.⁵⁵ Kasneje je zbudil pozornost, ker je na Inštitutu za grščino izobesil fotografijo dekleta, Márie Kovács, ki je umrla 25. oktobra 1956. Podrobnosti v tej zadevi sem preiskal z več vidikov in potrdim lahko, da je bil sum neutemeljen. Fotografijo je izobesil profesor Moravcsik, ki pa ni imel pri tem nobenih političnih namenov. Enako je na-

⁵⁴ M-23865, 5–6.

⁵⁵ To je potrdil Zsigmond Ritoók (R. Zs., K. Gy., oktober 2009–april 2010).

redil tudi s fotografijami večine svojih bivših študentov. /.../ Brez podlage je tudi navedba, da je imel avgusta govor ob dekletovem grobu in da jo je hvalil kot zgled, ki mu je treba slediti. Več prisotnih (2) je potrdilo, da je bil Szepessy sicer tam, vendar ni rekel ničesar, duhovnik je opravil običajen obred.

Metoda, s katero se je Sarandy izognil izpolnjevanju svoje osrednje dolžnosti ovaduha, ne da bi s tem škodoval nadzorovani osebi (v tem primeru Szepessyju), je bila naslednja. O dogodkih in dejstvih (denimo v primerih Árpáda Brusznaija in Márie Kovács), ki so bili Državni varnosti dobro znani, je govoril, kakor da navaja rezultate lastnih preiskav. Ta dejstva je nato v namenoma naivnem slogu opisal kot neovrgljive dokaze, da je obravnavana oseba (v tem primeru Szepessy) popolnoma nedolžna. Da bi laže dosegel svoj namen, je vključil mednarodno znane ljudi, kot sta bila na primer profesorja László Kardos in Gyula Moravcsik, ki ju ni bilo mogoče obtožiti dejanj proti državi, medtem ko bi za mladega asistenta, kot je bil Tibor Szepessy, take obtožbe nedvomno pomenile odpust z delovnega mesta. Sárándi si je v poročilu uradu za notranje zadeve drznil iti v posmehovanju tako daleč, da bi se skoraj izdal — če so ironijo v njegovem pisanju sploh kdaj razumeli. Trditev, da je profesor Moravcsik prekrival stene inštituta s fotografijami svojih nekdanjih študentov, preprosto ne drži.⁵⁶ O tem, koliko je poročnik Kovács razumel podton Sárándijevih poročil, pa se lahko prepričamo, če preberemo zmedeno evalvacijo, ki jo je napisal (»ocena« in »opomba«). »Z agentom ni nobenih težav, svojo nalogo je dobro opravil, edina stvar, ki ne drži, je trditev v zadnjem odstavku, zaradi katere pa seveda ne dvomimo o njegovi poštenosti.« »Tibor Szepessy je napisal spominski govor ob posvetitvi groba Márie Kovács [*sic!*], o katerem ni agentu nikoli pripovedoval, vendar smo napisano besedilo dobili od drugega vira. Na koncu spominske slovesnosti je izjavil, da morata biti življenje in smrt Márie Kovács za zgled vsem, ki se ukvarjajo s filologijo. To je seveda nekoliko sporno.« Iz poročnikovih besed je jasno, da je imel urad za notranje zadeve veliko informacij o Szepessyju (in tudi o drugih), tako da Sarkadyevih poročil pravzaprav ni potreboval.⁵⁷

ODPUST, GRENKOBA IN ZLOBA

Toda Vilmos Sárándi ni mogel dolgo uživati v tej nevarni igri, s katero je poskušal preslepiti ljudi, ki so mu zaupali nalogo agenta. Iz poročil, od katerih

⁵⁶ To domnevo je potrdilo veliko mojih virov, ki so zelo dobro poznali oddelek v tistem času. Leta 1971 sem na oddelku začel študirati sam in takrat ni nihče izobešal fotografij bivših študentov. Krasile so jih slike predstojnikov oddelka in fotografije pomembnih dogodkov.

⁵⁷ Govor, ki ga je imel Tibor Szepessy ob posvetitvi nagrobnika Márie Kovács, in peticija, ki jo je Zsigmond Ritoók napisal za Árpáda Brusznaija, sta bila tako resni kršitvi, da sta bila navedena kot utemeljitev za odpust Szepessyja in Ritoóka z univerze. Sárándijeva poročila s tem verjetno niso imela nič.

se jih je nekaj ohranilo in so danes na voljo, je jasno, da je moral do jeseni leta 1958 korenito spremeniti slog. V nekaterih poročilih je še naprej uporabljal enak pristop. Zlasti v vsem, kar je imelo opraviti z Árpádom Szabójem, ni ponudil nobene dragocene informacije, včasih je pisal celo s kančkom ironije in se svojim šefom posmehoval.⁵⁸ Toda v ne tako majhnem številu poročil iz tistega časa najdemo resne in morda tudi obremenilne podatke o ljudeh, ki jih je moral opazovati.

Za to spremembo je možnih več razlogov. Morda ga je sistem končno prisilil, da je sprejel vlogo agenta. Večni pritisk, s katerim so ga obremenjevali tisti, ki so imeli oblast nad njim, in ponižujoče graje so morda zlomili njegovo voljo do upora, kar se je lahko zgodilo tudi samo zaradi mučne obveznosti poročanja. Čisto mogoče je, da se je vdal v usodo in začel gledati na svojo vlogo agenta kot na dolžnost, ki jo je treba vzeti resno.

Toda pomembnejši dejavnik je bilo morda dejstvo, da so ga avgusta 1958 odpustili z univerze. Zaradi tega je postal zagrenjen in je popolnoma spremenil svoj pogled. Njegov odpust, ki je bil del zadnjega vala ukrepov proti humanističnim krogom, in nepravilno obravnavanje, ki ga je bil deležen od organov oblasti, sta gotovo prispevala k njegovemu obupu. Glede na to, kako introvertiran je bil in kako nepomembna so bila njegova dejanja v času revolucije leta 1956, sploh pa ob upoštevanju vloge, ki jo je igral kot aktivni agent, je na prvi pogled nekoliko presenetljivo, da se je znašel med množico odpuščenih z univerze.⁵⁹ To je pojasnil v zadnjem intervjuju, ki ga je dal o svojem življenju:

Kakšne pomembnejše vloge v dogodkih resda nisem imel, a izbrali so me za člana revolucionarnega odbora pedagogov in to je bil zanje zadosten razlog, da so me med drugo čistko vrgli s fakultete. Nekoliko sem se tolažil s tem, da so morali oditi tudi drugi odlični filologi, na primer Zsigmond Ritoók, Tibor Szepessy in drugi, ter da univerza tako ali tako ni bila več ista, odkar so leto pred tem odpustili Árpáda Szabója.⁶⁰ Seveda so mi nekateri govorili, da sem si nakopal težave, ker se nisem zadovoljil s tem, da bi bil samo član odbora, in sem leta 1957 objavil tudi razpravo. Takrat so začeli izdajati anale Fakultete za humanistiko, potem je sledila dolga prekinitev. No, objavil sem

58 Poročnik Ferenc Tipold, Sárándijev novi nadzornik, je 10. februarja 1959 prejel izredno pogumno poročilo, kjer se je pisec postavil na stran Árpáda Szabója. Ne samo, da je Sarkady v pozitivni luči pisal o Szabójevih dobro znanih dejanjih pred revolucijo in po njej, partijskemu vodstvu je tudi očital, ker po letu 1948 niso ostali v dobrih odnosih s tem »težavnim možem, ki pa je kljub temu zelo dragocen: .../ Tisti, ki so se ukvarjali s Szabójem, nikoli niso imeli prave kombinacije odločnosti, popustljivosti in drznosti, ki bi bila potrebna, da bi vplivali nanj, še posebej v tistem času.« Da je pisal te stvari, je moral biti gotovo zelo pogumen. Tovariš Tipold ni bil s Sárándijevim delom prav nič zadovoljen. Svoji evalvaciji poročila je dodal naslednje komentarje: »Agent je dobil nalogo poročati o vedenju Árpáda Szabója. Naloge ni opravil, saj bi moral priskrbeti splošni opis, vse do današnjega dne, glede na to, da se še vedno srečuje in pogovarja z njim.«

59 Krisztián Ungváry, »Konszolidáció és megtorlás az ELTE bölcsészkarán« [Konsolidacija in povračilni ukrepi na Fakulteti za humanistiko Univerze ELTE], v: *A bölcsészkar az 1956-os forradalomban*, ur. Sándor Vadász, (Budimpešta: ELTE, 1994), 87–89.

60 Németh, »Aurea aetas«, 6–9.

razpravo s provokativnim naslovom »O vprašanju razvoja sužnjelastniške družbe v antični Grčiji«. ⁶¹

Verjetno je mislil, sicer skoraj upravičeno, da ga zaradi tega, ker je bil agent, ne bo doletela ista usoda kot njegove kolege Istvána Borzsáka, Tiborja Szepessyja in Zsigmonda Ritoóka (med drugimi), čeprav tega seveda ni nikoli omenil. Če je bil o tem dejansko prepričan, je to samo dokaz, kako slabo je razumel delovanje takratnega sistema. Glede na dokumente v njegovem dosjeju je bil eden tistih, ki so bili znani kot »sovražniki druge vrste.« ⁶² Ne smemo pozabiti, da je morala država uporabiti »pritisk« (z drugimi besedami fizično nasilje), da so ga prisilili v sodelovanje z organi Državne varnosti. Njegov oče, brat in celo on sam so bili vpleteni v dejanja proti državi. Kakšen gentlemanski sporazum s komunistično državo bi sploh lahko pričakoval? Nikakršnega »spregleda« ne bi smel pričakovati samo zato, ker je bil pripravljen podpisati papirje, izdati svoja načela in vohuniti za prijatelji.

Njegova »premestitev« ⁶³ je imela malo ali nič opraviti s precej nepomembno vlogo, ki jo je imel v revoluciji leta 1956. ⁶⁴ Poročila agentov, ki so opazovali njega, so morala vsebovati resnejši razlog. Partijo so obvestili o njegovem vedenju po revoluciji, njegove domnevno prevratniške poglede so nedvoumno prikazali v negativni luči. Gotovo so ta poročila privedla do njegove aretacije in pozneje prisilne rekrutacije v vlogo agenta.

Sarkady ni sprejel službe, ki so mu jo ponudili v srednji šoli, ⁶⁵ zato je bil kratek čas brezposeln. Toda jeseni leta 1958 je s pomočjo Ferenc Pölöskeia ⁶⁶ začel učiti latinščino in madžarščino ⁶⁷ na gimnaziji v Budimu. Ko so šolo leta 1959 zaprli, je dobil mesto učitelja madžarščine na Dekliški gimnaziji Ilo-na Bagi, kjer je delal do leta 1964. ⁶⁸ Verjetno so prav ta leta predstavljala najbolj protislovno obdobje v Sarkadyevem življenju. Po eni strani je bilo zanj gotovo težko (pravzaprav se mu je moralo zdeti kot kazen) učiti na srednji šoli namesto na univerzi. Učiti je moral predmet, ki ni imel ničesar opraviti s področjem, ki ga je zanimalo, in delati s starostno skupino, ki je ni bil navajen. ⁶⁹ Po drugi strani pa je lahko nadaljeval s filološkimi raziskavami. Dokončal je

61 Ibid., 6–7.

62 ÁBTL-2.2.2, 156792, 1.

63 Nemes, *Antik álmok*, 32.

64 Ibid., 32.

65 Učil bi v vasi Ócsa; Nemes, *Antik álmok*, 32.

66 Ritoók, »Sarkady János«, 21.

67 *A budapesti Táncsics Mihály Gimnázium évkönyve 1950–1995* (Budimpešta: Táncsics Mihály Gimn., 1996).

68 Nemes, *Antik álmok*, 33; bivša dijakinja se na spletni strani gimnazije spominja, da je bil »prijazen pedagog s smislom za humor; rad je imel svoje učenke in one so imele rade njega.« Margit Mislai, IV. b (1964).

69 Nemes, *Antik álmok*, 33. »Z otroki je bilo nekoliko težje. Navajen sem bil učiti ljudi, ki so bili moje starosti, kvečjemu leto ali dve mlajši od mene. Obvladovanje otrok, tako fantov kot deklet, je veliko težje. Dobro smo se razumeli, vendar so opazili, da nisem čisto prepričan, kako naj se jim približam. Pozneje so bili drugi učitelji in nadzorniki zaradi mojih metod užaljeni. Nekega dne sem bil dobre volje. Sedel sem na katedru in nekaj razlagal, ko je v razred stopil ravnatelj. Bil je pretresen nad nemoralnostjo prizora.« Németh, »Aurea aetas«, 6.

prevod Aristotelove *Poetike*⁷⁰ (mojstrovino, ki se je nekaterim zdela prav herojska), dokončal in zagovarjal pa je tudi doktorat, prvovrstno razpravo, ki ni bila nato nikoli objavljena.⁷¹

Žal obstaja še en razlog, zakaj so bila ta leta tako protislovna. To obdobje je bilo v določenem smislu vrhunec kariere agenta Sárándija. Napisal je več poročil, ki morda niso bila nujno obremenjujoča,⁷² vendar so nakazovala vsaj določeno zlonamernost.⁷³

POROČANJE O ÁRPÁDU SZABÓJU

Če gledamo z današnje perspektive, so med vsemi Sárándijevimi poročili verjetno najbolj žalostna in nerazumljiva tista, ki jih je v letih 1960 in 1961 napisal o Árpádu Szabóju.⁷⁴ Osebna narava zlonamernih⁷⁵ opazk v omenjenemu poročilu o Borzsáku je presenetljiva zlasti zato, ker je bil Borzsák tisti, ki je dal Sarkadyu službo na debrecenski univerzi, ga tako odrešil izgnanstva na srednji šoli in ponovno zagnal njegovo univerzitetno kariero, ki je nato trajala do konca življenja. (Sarkady je v resnici zacvetel in čez čas je postal predstojnik oddelka za antično zgodovino na univerzi ELTE.) Še bolj nerazumljive pa so škodljive navedbe v poročilih, ki jih je oddal o Árpádu Szabóju. Ko je bil Sarkady študent prvega letnika na debrecenski univerzi (1948–1949), je prav Szabó odkril njegov talent. Poslal ga je na Eötvös Collegium v Budimpešti in mu kot svojemu bivšemu študentu tudi pozneje pomagal. Pravzaprav mu je bil za neke vrste očetovsko figuro na intelektualnem in filološkem področju. Bil je Sarkadyev mentor v klasičnem smislu in ga je ves čas spodbujal pri akademski karieri.⁷⁶

70 Odlomke iz prevoda sta prvič objavila Béla Lengyel in Flóra Vincze, *A világirodalom ars poeticái* (Budimpešta: Gondolat, 1965), 28–36; celotni prevod je izšel leta 1969; glej Aristoteles, *Poëtika* (Budimpešta: Irodalmi, 1969).

71 *Az athéni állam kialakulásának kezdetei* [Izvori in razvoj atenske države] (Budimpešta 1964, rokopis). Ritoók, »Sarkady János,« 21.

72 O Istvánu Horváthu: M-23865, 7, 1958, 13. november.

73 O Istvánu Borzsáku: M-23865, 20, 1961, 27. marec; István Papp, »Borzsák István hiányzó dossziéja, avagy mit kezdhetett a politikai rendőrség egy ókortudóssal« [Pogrešani dosje o Istvánu Borzsáku ali zakaj se je državna policija sploh ukvarjala z raziskovalcem antike], *Aetas* 3 (2010): 96–128, 106–107. Papp celovito obravnava Sárándijeva poročila o Istvánu Borzsáku in Sarkadya, ki je bil v povezavi z Borzsákom v Debrecenu prav tako pod drobnogledom. Glej zlasti 123–124.

74 M-23865, 10–11, 12–14, 17–18; Sárándi v treh poročilih iz tega obdobja delno ali v celoti obravnava Szabója.

75 »Je tip človeka, ki ne zna videti svetle plati, temveč samo temno, pogosto je tudi depresiven. /.../ Čeprav je prijazen, ga ljudje ne marajo. /.../ Njegova osebnost se nedvomno kaže kot osebnost malomeščana, ki bi rad živel kot *haute bourgeoisie*.« Mv-23865, 20.

76 Da je stvar še bolj skrivnostna, je leta 2005 v intervjuju z Györgyem Némethom o svojem učitelju Árpádu Szabóju govoril z velikim spoštovanjem in ljubeznijo: »V več pogledih je bil kot lev, močan, dostojanstven, včasih celo divji, če si lahko dovolim uporabiti te besede, ko govorim o svojem pokojnem mentorju; bil je dominanten in mogočen učitelj, imel je neverjetno veliko znanja in ne navadno prodoren um. Napak bi bilo reči, da je bil odprt za nova odkritja, odkritja so bila namreč njegova, mi sami pa smo jih rade volje sprejemali.« Németh, »Aurea aetas,« 4; M-23865, 12–14.

Sarkady je 19. aprila 1960 oddal dve strani dolgo poročilo o Szabójevem vsakodnevem življenju in političnih nazorih.⁷⁷ Na začetku poročila pojasni, da je bil »Szabó povabljen v Italijo predavat, a ni dobil dovoljenja za izstop iz države, zaradi česar je bil razjarjen.« Omenil je podrobnosti iz Szabójeve osebne korespondence z »disidentskim prijateljem ZOLTÁNOM RÁKOSI-JEM, ki živi v Italiji.«⁷⁸ »[Rákosijeva] mati je dobila dovoljenje za odhod iz države, ker je potrebovala dodatno zdravljenje po operaciji možganov. Szabóju je poslal dolgo pismo o stanju svoje matere, a mu je pisal tudi o drugih stvareh. V enem izmed pisem je na primer omenil, da bo zaradi splošnega mednarodnega popuščanja napetosti tudi Madžarska prisiljena v popuščanje.« V nadaljevanju opiše Szabójev značaj:

Njegova nergavost je prestopila meje, ki si jih je sam postavil. Na delovnem mestu je imel predstavitev, ki jo je organiziral sindikat. Govoril je o dramatiku Ajshilu, toda z namigovanji, podtaknjenimi v to sicer precej nedolžno temo, si je prislužil, da ga je vodstvo institucije dodobra oštele. /.../ Ne strinja se z ljudsko demokracijo, ali kakor se je pozneje skušal previdneje izraziti, »vsaj ne v tej obliki.« /.../ Meni, da je prihodnost vsega sveta odvisna od enega samega vprašanja: kaj se bo zgodilo z belci in ali bo svetovna vladavina v naslednjih desetletjih padla v roke temno-politih?

Poročnik Tipold je poročilo z dobrim razlogom komentiral takole: »To poročilo se mi zdi dragoceno, ker dobro izraža trenutne politične nazore Árpáda Szabója. /.../ Posebej pomembne so njegove izjave o 'belcih' in o 'temnopolitih'.«⁷⁹

Tu se Sárándi ni omejil na splošne informacije o Szabóju, ki so bile dobro znane, ali na podrobnosti, ki nikakor ne bi bile obremenilne, kakor je to počel pred tem. Namesto tega razkrije informacije iz Szabójeve osebne korespondence, ki jo je Szabó nedvomno delil samo z najbližjimi prijatelji, morda celo samo s Sarkadyem.⁸⁰

⁷⁷ Mv-23865, 12–14.

⁷⁸ Še eno zanimivo — in odbijajoče — znamenje Sarkadyeve akribije: za priimek je uporabil velike tiskane črke, kakor da bi želel pozornost uradnikov usmeriti na Szabójeve italijanske prijatelje in s tem pokazati, da ve, kaj je treba storiti, čeprav to ni bila njegova naloga. Zoltán Rákosi, literarni zgodovinar in učitelj, je živel v Italiji približno od druge polovice petdesetih let naprej. Tudi on se je vpisal na Eötvös Collegium. Okrog leta 1950 je izgubil službo, ker si je drznil nasprotovati Józsefu Révaiju [madžarski politik, ki je v letih 1948–1953 nadzoroval vse vidike kulturnega življenja, od leta 1949 je bil tudi minister za kulturo], čeprav je bil samo srednješolski učitelj. Službo je našel v Stalingradu, zaradi svoje izjemne moči je bil primeren tudi za najtežja dela. Nekoč pa je pretiraval z delom in se resno poškodoval, zato so ga upokojili. Od takrat naprej je delal kot ulični čistilec, njegovo delo je bilo odstranjevanje živalskih iztrebkov z industrijskih železnic. Državo je zapustil leta 1956, se ustalil v Italiji in tam umrl zaradi možganskega tumorja (R. Zs., K. Gy., oktober 2009–april 2010).

⁷⁹ M-23865, 14.

⁸⁰ Sarkady je ob Szabójevi smrti v *Antik Tanulmányok* objavil čudovit nekrolog: položaj je bil očitno nerešljivo protisloven. »Szabó Árpád (1913–2001),« *Antik Tanulmányok* 47 (2003): 132–133.

Sarkady je 9. februarja 1961 na dveh straneh napisal poročilo, ki vsebuje najresnejše obtožbe proti Szabóju.⁸¹

Zaradi večnega občutka negotovosti so njegove opozicijske težnje vse bolj obupane in skrajne. /.../ Zvestoba ni ravno značilna zanj, ne v vedenju ne v pogovorih ... /.../ Sprva je Sz. grenko ponavljal, da se ne bo nikoli sprijaznil s sistemom in da obsoja vsakogar, ki je pripravljen »popuščati«. /.../ V marsičem so njegovi pogledi podobni idejam jugoslovanskih revizionistov. /.../ Sz.-jev prerojeni nacionalizem kaže na ideološko nazadovanje. /.../ Značilno je tudi njegovo stališče o Judih. Velikokrat se pritožuje, koliko Judov je na vodilnih položajih in na pomembnih mestih. Pojav antisemitskih idej je zelo zanimiv in vredno bi bilo raziskati, kdo ga je spodbudil, da je začel tako razmišljati. Ta pogled — to je v njegovem primeru precej zanesljivo — namreč ne izvira iz njegovega globokega prepričanja, temveč je zgolj ponavljanje tujih stavkov. Večina Judov v njegovem krogu je njegovih dobrih prijateljev in to je zanimivo protislovje.

Glede na dokumente, ki so na voljo, se je vohunska aktivnost Vilmosa Sárándija končala leta 1962.⁸² Poročnik Endre Csanády je tri leta pozneje, 8. oktobra 1965, o tej zadevi oddal poročilo z naslovom »Evalvacija agenta Vilmosa Sárándija«. Na koncu evalvacije piše: »Leta 1962 smo ga zaradi sprememb njegovih življenjskih pogojev upokojili. Leta 1965 je dobil drugo delovno mesto, zato smo dosje »M« poslali v arhiv.« Ne vemo, kaj je imel poročnik Csanády v mislih s »spremembami življenjskih pogojev«. Iz njegove biografije je namreč razvidno, da je še dve leti kasneje poučeval na Dekliški gimnaziji Ilona Bagi.

VRNITEV NA UNIVERZO

V zgodovinskem arhivu Državne varnosti ni po letu 1962 ohranjeno nobeno poročilo agenta Sárándija. »Drugo delovno mesto« pomeni, da je začel Sarkady leta 1964 poučevati na debrecenski univerzi, na Oddelku za klasično filologijo.⁸³ Leto pozneje, leta 1965, je bil izvoljen v naziv izrednega profesorja na Oddelku za antično zgodovino, deloma zaradi navdušene Borzsákovove podpore,⁸⁴ leta 1969 pa je postal predstojnik oddelka. Na tem položaju je

81 M-23685, 17–18.

82 M-23865, 21.

83 »Kakšno srečo sem imel, leta 1964 se je ob Borzsáku odprlo delovno mesto, na katerem je pred tem delala Edit Moravcsik. Ta je zbežala iz države in šla za svojim bratom na zahod. Borzsák je bil obupan, ker ga družina Moravcsik ni niti opozorila na to, kar prihaja. Spomnil se je, da sem nekaj let pred tem delal z njim na univerzi v Pešti, in mi rekel, da lahko pridem v Debrecen in začnem delati tam, če si želim.« Németh, »Aurea aetas«, 17; Nemes, *Antik álmok*, 33–34.

84 »Glede na talente, ki jih ima kot oseba, pedagog in klasični filolog, menim, da je vsak ukrep v smeri njegovega napredka upravičen, celo zaželen in v interesu univerze, zato ga najtopleje podpiram.« István Borzsák, 25 november 1964, v O-18997, 26.

ostal do leta 1987,⁸⁵ ko so ga premestili na univerzo ELTE v Budimpešti in je tam postal predstojnik oddelka. Za takšen potek dogodkov je podal skromno razlago.

Ko je zaradi tragičnih smrti oddelek v Budimpešti ostal tako prazen, da na univerzi niso mogli najti naslednika ali pa so potencialni nasledniki drug drugega nekako izključevali, tako da ni mesta dobil nihče izmed njih, so leta 1987 tja prestavili mene. Predstojnik oddelka sem bil do leta 1995, ko sem dosegel starostno mejo, in leta 1997 sem se upokojil.⁸⁶

Tudi ko je bil v pokoju, je imel Sarkady predavanja na obeh univerzah, v Budimpešti in v Debrecenu. V Debrecenu je postal *doctor honoris causa*,⁸⁷ na univerzi ELTE pa *professor emeritus*.⁸⁸ V zadnjih letih življenja je aktivno sodeloval pri ustanavljanju in oblikovanju koncepta Prezbitarijanske univerze Károli Gáspár, kjer je imel tudi predavanja iz antične zgodovine. Leta 2005 so mu podelili Károlijevo spominsko medaljo za življenje in delo, kar je bilo zadnje priznanje, ki ga je dobil.⁸⁹

OD AGENTA DO OSUMLJENCA

Sárándijev dosje so arhivirali leta 1964, ko so ga premestili v Debrecen in je uradno nehal delati kot agent. Verjetno ni vedel, da je za Državno varnost še naprej ostal sumljiva oseba. Pododdelek III/III glavne policijske postaje okrožja Hajdu-Bihar je začel Sarkadya spremljati najpozneje junija 1966; na prvem dokumentu o njem je datum tistega poletja.⁹⁰ Prvo poročilo o Sarkadyu je povezano s predlogom za njegovo izvolitev v naziv izrednega profesorja in vsebuje izrazito kritične trditve.

Aktivno je sodeloval v protirevolucionarnih dejavnostih. V okviru disciplinskega postopka zaradi prevratniškega vedenja je bil odpuščen z delovnega mesta. Pred 4. aprilom 1957 je bil preventivno aretiran in pridržan za šest mesecev. /.../ O njegovih prevratniških dejanjih nimamo konkretnih podatkov; proti njemu ni tekel noben postopek, ker je opravljal dolžnosti agenta. Odkar je prišel, se druži s tistimi, ki so bili sem premeščeni iz Budimpešte zaradi protirevolucionarnih dejavnosti. /.../ Glede na vse to odsvetujemo izvolitev v naziv izrednega profesorja.⁹¹

⁸⁵ Nemes, *Antik álmok*, 34–35, 38–39.

⁸⁶ Németh, »Aurea aetas«, 5.

⁸⁷ Leta 1998; Nemes, *Antik álmok*, 39.

⁸⁸ Leta 1999; Nemes, *Antik álmok*, 39.

⁸⁹ Nemes, *Antik álmok*, 40.

⁹⁰ O-18977, 32.

⁹¹ O-18997, 32.

Ta ocena je pomembna iz več razlogov. Vsebuje več neizpodbitno napačnih informacij; seveda ne moremo izključiti možnosti, da so bile namerno potvorjene, da bi Sarkadya prikazali v slabši luči. Za začetek je precej arbitrarna trditev, da je bilo Sarkadyevo članstvo v odboru aktivna protirevolucionarna dejavnost; celo organi Državne varnosti, ki so leta 1957 izvedli preiskavo, niso prišli do tega sklepa. Drugič, s svojega položaja na univerzi ELTE leta 1958 ni bil odpuščen, temveč premeščen. Tretjič, natanko vemo, kdaj je bil leta 1957 aretiran, to je bilo 13. marca ponoči. Četrtrič, v zaporu je bil samo en mesec, ne šest. To ponarejanje informacij je nerazumljivo. Iz dokumenta je razvidno, da so pisci vedeli za Sarkadyevo rekrutacijo in njegovo agentsko preteklost.⁹² Gotovo so imeli dostop do vseh informacij, ki so bile potrebne, da bi ga prikazali v resničnejši luči. Zanesljiva je samo ena stvar — iz nekega razloga so hoteli preprečiti, da bi postal izredni profesor; če ni šlo drugače, so pač posegli po laži. Kot vemo iz zgoraj omenjene »biografije«, je bilo vse zaman. Še istega leta je postal izredni profesor. Ker nimamo potrebnih virov, lahko o bitkah v ozadju samo ugibamo. Kakorkoli, na dnu poročila je pripis, napisan z drugim pisalnim strojem: »Po posvetu z glavnim okrožnim sekretarjem MSZMP [Madžarska socialistična delavska stranka].«

Sarkadyevo ime je večkrat omenjeno v dosjeju s številko OD-3578/65, ki so ga odprli za poročila o Istvánu Borzsáku le nekaj dni potem, ko je nastal prej omenjeni dokument. Tako je 2. avgusta 1960 agent »Kőműves«⁹³ napisal poročilo z izredno prodorno analizo položaja: »/.../ Predlagam naslednjo povezavo, ki bi lahko pojasnila dobre odnose med Borzsákom, Árpádom Szabójem, Zsigmondom Ritoókom in Jánosem Sarkadyem. Osnovno vodilo je močan protestantski pogled na svet. Ritoók je že leta aktivni duhovnik župnije na Kalvinovem trgu; prijateljstvo med Szabójem in Borzsákom se je začelo že v gimnaziji in tudi Sarkady, ki je bil eden Szabójevih najljubših študentov v Debrecenu, je veren protestant.«⁹⁴

Policisti pododdelka III/III v Debrecenu⁹⁵ so 5. julija istega leta 1966 napisali še eno poročilo o »primeru Jánosa Sarkadya«. To vsebuje samo podatke, ki jih je dal Sarkady o sebi eno leto prej, na vpisnem obrazcu na oddelku za osebe univerze.⁹⁶ Postopek so nadaljevali in 26. julija naredili nov eno stran dolg »povzetek«, pri katerem so za izhodišče uporabili dokumente, ki jih je

92 Vodja pododdelka poročnik József Szalma in prvi poročnik István Harangi; O-18977, 32.

93 Glede na dokument št. 1393/20, ki so ga 14. julija 2010 pripravili organi zgodovinskega arhiva Državne varnosti, »na seznamu ni mogoče prepoznati nikogar s tem psevdonimom«. Enako so napisali za agenta »Mihály Székelya«, ki je redno poročal o Sarkadyu in Borzsáku.

94 O-18997, 24. Na to poročilo se sklicuje tudi István Papp v članku o dokumentih o Istvánu Borzsáku; glej Papp, »Borzsák István hiányzó dossziéja,« 104.

95 O-18977, 25–26.

96 Če je ta dokument pristen, Sarkady ni omenil očetove aretacije, disciplinskih ukrepov, ki jih je proti njemu sprejela partija, ali svojega članstva v revolucionarnem odboru, čeprav je Državna varnost vse to že vedela. Avtor povzetka, policist János Kakas, ni z ničimer komentiral Sarkadyeve »pozabljivosti«; O-18977, 25–27.

imelo ministrstvo za notranje zadeve o Sarkadyevi aretaciji leta 1957.⁹⁷ Naslednji dan, 27. julija, je Mihály Györkös, poročnik polkovnik in vodja oddelka, podpisal še eno poročilo, ki so ga napisali njegovi podrejeni, ko so pripravljali povzetek Sarkadyevega primera.⁹⁸ V povzetku je predlog, ki (kolikor vemo iz dostopnih dokumentov) iz nepojasnjenih razlogov ni bil nikoli sprejet. »Predlagamo, da Jánosa Sarkadya z njegovega trenutnega delovnega mesta premostite na drugo delovno področje in na nižji položaj.«⁹⁹ Temu sledi stran in pol dolgo pojasnilo. To povzema Sarkadyevo kariero in se osredotoča izključno na »grehe«, ki so jih na oddelku za osebje univerze in tudi na pododdelku III/III dobro poznali. Zagotovo so vedeli, kako je postal »razredni sovražnik«, kako se je odločil, da bo molčal o aretaciji svojega očeta, za disciplinske ukrepe, ki mu jih je naložila partija, za njegovo članstvo v revolucionarnem odboru, za kritični pogled na sistem, ki ga je izrazil ustno in pisno, ter za njegovo prijateljevanje z Borzsákom.

Neuspeh pri poskusu, da bi Sarkadya spravili z delovnega mesta, pododdelku III/III v Debrecenu nikakor ni bil všeč. Septembra istega leta so se odločili, da bodo o Sarkadyu še naprej zbirali podatke.¹⁰⁰ Štiri strani dolg obrazec¹⁰¹ se začne z mislijo: »Spodaj naštetih dokumenti dokazujejo, da je kompromitiran in spada v sovražno kategorijo.« V drugem oddelku nato našteva: »Evidence o preteklih kaznivih dejanjih. Avtobiografija. Priporočilo za preventivno pridržanje. Poročilo agentke Ágnes. Poročili agentov Székelya in Kőművesa. Predlog.«¹⁰² Sledi zaključek iz dokumentov o Sarkadyu: »Prosim, da ga vnesete v seznam.«¹⁰³ To je še en skrivnostni trenutek v odnosu med Sarkadyem in službo Državne varnosti. Nikoli ne bomo vedeli, kaj natanko so želeli doseči, ko so začeli zbirati podatke o njem. Kolikor lahko sklepamo danes, ga niso več nameravali uporabiti kot agenta. Ni mu bilo treba več pisati poročil, nadzoroval ga ni noben določen uradnik. Ti ukrepi seveda niso imeli nobenega smisla, toda kot smo že videli, to ni bil edini takšen primer v Sarkadyevem odnosu z uradom za notranje zadeve.

Na podlagi debrecenskih dokumentov je jasno samo eno: Sarkady je bil pod drobnogledom pododdelka III/III vse do leta 1986, morda z občasnimi prekinitvami.¹⁰⁴ Med dokumenti najdemo opozorilo, da mu je treba zavriniti vlogo za potni list, če bi ga kdaj potreboval,¹⁰⁵ podroben načrt o »nadzorova-

97 O-18997, 27.

98 O-18997, 29–30.

99 O-18997, 29.

100 O-18997, 2–5.

101 Z naslovom »Odločba o vzdrževanju operativnih evidenc«.

102 O-18997, 3.

103 O-18977, 5.

104 O-18977, 21–40.

105 O-18997, 31, 1966, 8. september; kopija vloge za potni list, ki je bila v Sarkadyevem dosjeju, pod številko 431/2546.

nju dejanj Jánosa Sarkadya«, ¹⁰⁶ zahtevo za informacije, ki jo je vložil direktor pododdelka III/II-8-a, ¹⁰⁷ in na koncu še povzetek ¹⁰⁸ z naslovom »Iz poročila majorja AK-18, napisanega 20. maja 1982«. Ta dokument je nekakšen zaključek ali slovo, avtor namreč napiše naslednje:

Stike vzdržuje samo s kolegi, ki so mu najbližje. Lahko bi rekli, da je introvertiran. Ne zanimajo ga javne zadeve, še manj pa jih razume. /.../ Mnenja nima o ničemer ali ga vsaj ne razglša javno. /.../ Z vsemi se trudi ohraniti dobre odnose, izogiba se konfliktom.

Zadnji dokument o Sarkadyevem primeru je nastal 9. januarja 1986 na pododdelku III/III državne varnostne službe. V zgornjem desnem kotu posebej pomembnih dokumentov sta oznaki »Strogo zaupno!« in »Zelo pomembno!« ¹⁰⁹ Dokumenti imajo naslov: »Premestitev dosjeja o Jánosu Sarkadyu [tu je njegovo ime prvič napisano pravilno, z y namesto i na koncu] v arhiv.« Poročnik polkovnik Zoltán Timár ¹¹⁰ je dal dovoljenje za izpolnitev odredbe Károlya Pintéra in Mihály Tótha. V sklepu piše: »Na podlagi določbe 54 9. poglavja in določbe 58 10. poglavja odločbe 3/1984 Ministrstva za notranje zadeve Ljudske republike Madžarske odrejam, da se evidence, ki zadevajo dr. Jánosa Sarkadya /.../, državljana Madžarske, ki ni član partije, predstojnika Oddelka za antično zgodovino Fakultete za humanistiko Univerze Lajosa Kossutha v Debrecenu, stanujočega na naslovu Székácsa 25/1/3 v okrožju XII v Budimpešti, premestijo v arhiv.« Temu sledi eno stran dolgo pojasnilo, v katerem ni ničesar novega, prinaša samo povzetek informacij iz predhodnih poročil.

Ta očrt odnosa Jánosa Sarkadya z oblastnimi institucijami, skupaj s fizičnim trpljenjem, ki ga je prestal, rekrutacijo v službo režimu, dejavnostmi v vlogi agenta in njegovim statusom osumljenca ni edini te vrste iz obdobja komunistične Madžarske. Toda ker so vsi ostali dokumenti v zvezi z Oddelkom za klasično filologijo univerze ELTE skrivnostno izginili iz arhivov, lahko samo z njegovo usodo dobimo določen vpogled v odnos med preučevalci antike na Madžarskem in sistemom ovaduhov in agentov v službi režima ter v načine, s katerimi je režim vzdrževal in krojil ta odnos.

106 O-18977, 33–35, z datumom 20. februar 1974. Dosjeje »A«, kar pomeni »alapnyilvántartás«, to je »osnovne evidence«, ki so jih v tistem času vodili o vseh, ki so kakorkoli nasprotovali sistemu, in o tistih, za katere so sumili, da gojijo prevratniške poglede na režim. »Načrt nadzora« na štirih straneh vsebuje številne napačne informacije o Sarkadyu, v njem pa so naštet tudi ljudje in dokumenti, uporabni pri nadzoru. Tako je denimo na seznamu uradnik, ki naj bo ves čas v njegovi bližini in spremlja vse njegove izjave in zasebne odnose. Toda trud državnih organov ni obrodil sadov in Sarkadya ni v zadnjih desetletjih življenja nadlegoval nihče, ki bi delal za urad za notranje zadeve.

107 O-18997, 36; 1974, 29. maj.

108 O-18997, 38; 1982, 20. maj.

109 O-18997, 39–40.

110 O-18997, 39; v zgornjem levem kotu lista, potrjeno s podpisom.

Kot nekakšen epilog temu orisu Sarkadyevega življenja in kariere bi želel ponuditi nekaj možnih zaključkov:

- za urad za notranje zadeve je bil János Sarkady (ali Vilmos Sárándi) nepomemben stranski lik v njihovi ogromni mreži ovaduhov;
- njegova poročila o ljudeh, ki so jih obravnavali kot potencialne državne sovražnike, so večinoma vsebovala informacije brez vrednosti ali informacije, ki so jih oblasti že poznale iz drugih virov;
- iz velike večine dokumentov, ki sem jih preučil, je jasno, da Sarkady kot ovaduh za svoje nadrejene ni nikoli naredil ničesar zares uporabnega.

Če ti zaključki držijo, se smemo vprašati: kje je bil smisel vsega tega? Zakaj je bilo treba uničiti nadarjenega mladega klasičnega filologa? Zakaj je bilo vredno seči po nasilju in Sarkadya prisiliti, da je sprejel vlogo, ki ga je držala v večnem strahu in ga je popolnoma uničila kot osebo?

Odgovore na ta vprašanja bomo začeli spoznavati šele, ko jih zastavimo policistom »Kovácsu«, »Tipoldu«, »Tóthu«, »Kakasu« in drugim, ki so se ukvarjali s Sarkadyem od začetka petdesetih let do leta 1986. Toda verjetno jih ne bi imelo smisla spraševati, saj nam ne bi dali tehtnih odgovorov. Bili so komaj kaj več od majhnih kolesc v političnem stroju, za katerega se zdi, da je gradil na distopičnih vizijah Kafke in Orwella. Sarkadyeva vloga in vloga nešteto drugih, ki so jih vpoklicali v službo ministrstva za notranje zadeve in so bili hkrati osumljenci in agenti, je bila preprosto *raison d'être* celotnemu sistemu, službi Državne varnosti, organom državne obrambe in vsem njihovim različnim pododdelkom. Tako je sistem deloval — brezsravno, nečloveško. Vsakdo je bil kolesce v stroju, v katerem so bile brezštevne nesmiselne rekrutacije preprosto organski del procesa, ki naj bi trajal večno. Vedno so potrebovali nove opazovalce in nove opazovance in očitno so si najbolj želeli najti ljudi, ki so lahko igrali obe vlogi, ljudi, ki so bili lahko ovaduhi in osumljenci hkrati. Z njihovo pomočjo so ustvarili ozračje, v katerem so lahko uresničili sanje vsake diktature — s širjenjem strahu in nezaupanja so si podredili prav vsako plast družbe. Zavezniki sistema so videli samo ta »višji cilj« in sploh ni bilo pomembno, da je bila večina poročil teh agentov popolnoma neuporabnih. Sarkady ni v nobenem uradnem dokumentu organov za notranje zadeve omenjen kot resnična oseba, kot posameznik, ki bi bil sposoben mišljenja in presojanja. Naj bo tragična zgodba Jánosa Sarkadya, raziskovalca antike in klasičnega filologa, spomenik nepozabnim grehom brezsravnega, nečloveškega sistema.

Prevedel Tomaž Potočnik